

УДК 341.171

Смирнова К. В.*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ – НОВІ МЕХАНІЗМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена висвітленню поняттю права на добросовісну конкуренцію, що є новим в доктрині. Автором запропоновано розгляд даного права з економічного та соціального аспектів. Досліджена практика Суду Євросоюзу щодо порушення прав людини під час розгляду справ в сфері конкуренції та практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з порушенням правил конкуренції. Висвітлена роль рішення ЄСПЛ у справі Менаріні на подальше розширення компетенції ЄСПЛ в сфері розгляду питань, пов'язаних із захистом прав на добросовісну конкуренцію.

Ключові слова: право на добросовісну конкуренцію, права людини, Євросоюз, Суд Євросоюзу, Європейський суд з прав людини, справа Менаріні.

The article is devoted to the concept of the right to fair competition that is new in the doctrine. The author proposed consideration of the right within economic and social aspects. Decisions of the Court of the European Union on human rights violations in cases competition policy as well as cases of the European Court of Human Rights in cases involving breach of competition rules were investigated. The role of the ECHR decision in the Menarini case was lightened for further expansion in the area of competence of the ECtHR in issues related to the enforcement of fair competition.

Key words: the right of fair competition, human rights, European Union, Court of European Union, European Court of Human Rights, Case Menarini.

Стаття освещает понятие права на добросовестную конкуренцию, что является новым в доктрине. Автором предложено рассмотрение данного права согласно экономического и социального аспектов. Исследована практика Суда Евросоюза о нарушении прав человека при рассмотрении дел в сфере конкуренции и практика Европейского суда по правам человека по делам, связанным с нарушением правил конкуренции. Освещена роль решение ЕСПЧ по делу Менарини на дальнейшее расширение компетенции ЕСПЧ в сфере рассмотрения вопросов, связанных с защитой прав на добросовестную конкуренцию.

Ключевые слова: право на добросовестную конкуренцию, права человека, Евросоюз, Суд Евросоюза, Европейский суд по правам человека, дело Менарини.

Захист прав людини на сьогодні займає одне із центральних місць в національному та міжнародному правопорядках. Економічні права і свободи людини також можна розгляда-

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

дати в контексті європейських механізмів захисту прав людини. Одним із стрижнів забезпечення функціонування лібералізації торгівлі та забезпечення функціонування свобод внутрішнього ринку Євросоюзу слугує принцип добросовісної конкуренції. Звісно, будь-яка ринкова економіка із встановленими принципами неможлива без дотримання принципу добросовісної конкуренції. Доказом цього слугує віднесення питань правового регулювання конкуренції до виключної компетенції Євросоюзу на підставі ст. 3 Договору про функціонування Євросоюзу (ДФЕС). У зв'язку з цим правом на добросовісну конкуренцію наділені не лише суб'єкти підприємницької діяльності, а й споживачі (учасники ринку).

Дослідження економічної стабільності функціонування внутрішнього ринку через призму права на добросовісну конкуренцію в Євросоюзі не є доволі новим, однак доктрина не характеризується різноманітністю поглядів в даній сфері. Серед західних вчених-юристів питання взаємодії захисту прав людини та споживача, зокрема, піднімалися А. Андренгелі, яка є автором монографії, присвяченої питанням дотримання норм конкуренції та одночасно захисту прав людини [1]. Також можна виокремити поодинокі спеціальні наукові дослідження взаємозв'язку права конкуренції та захисту прав людини, наприклад роботи М. Рамсдена, Е. Амейе, А. Брауна, А. Рілея, В. Уїлса [2-4] тощо. Вітчизняна доктрина характеризується висвітленням даних аспектів через призму захисту прав людини, захисту права власності шляхом вивчення та дослідження механізмів їх забезпечення та дотримання. Однак, спеціальні дослідження даної проблематики відсутні. Зважаючи на євроінтеграційні напрями зовнішньої політики України, вступ нашої країни до СОТ, набуття чинності угоди про заснування зони вільної торгівлі між Україною та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) розгляд та аналіз свобод та основних принципів права на добросовісну конкуренцію набуває все більшої актуальності для України. Окрім того, для України неабиякого практичного значення набуває вивчення практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в сфері захисту права на справедливий розгляд, в тому числі справ про порушення норм конкуренції.

Вважаємо за доцільне визначити основне поняття «права на добросовісну конкуренцію» та його генезис в світлі основного принципу ринкової економіки – принципу добросовісної конкуренції. В основі даного поняття лежать такі фундаментальні ознаки як добропорядність, розумність та справедливість. Використання таких критеріїв для оцінки добросовісності конкуренції пов'язано з принципом «доброї совісті», що впливає ще з римської формули *bona fides*. Поняття свободи конкуренції було закладено ще в теоріях лібералізму, а особливо відобразилося в течії ордолібералізму. Ідея ордолібералізму була закладена в Німеччині такими вченими як В. Ойкен і Ф. Бьом. Вони відстоювали головну ідею даної течії – свободу конкуренції та її захист. Саме цю ідею підтримували та воліли розповсюдити держави-члени європейського об'єднання [5]. Вважалося, що політика конкуренції повинна стати справедливою для всіх. Повинен бути застосований принцип універсальної конкуренції, що протистоїть всім спробам фізичних і юридичних осіб, так само як і держави, монополізувати ринок. Представники даної концепції вважали, що розвинута система конкурентного ринку дозволяє всім членам суспільства мати гідний рівень достатку. З цього соціального генезису права на добросовісну конкуренції впливає викрісталізування права на добросовісну конкуренції, що належить всім учасникам ринку. Ідеї ордолібералізму найяскравіше проявилися у формуванні принципу добросовісної конкуренції в праві Європейського Союзу, який на сьогоднішній день слугує єдиним прикладом наднаціонального регулювання конкурентних відносин в рамках внутрішнього ринку, а також за його межами за умови існування впливу на торгівлю між державами-членами.

Право на добросовісну конкуренцію слід досліджувати з точки зору принципів права Євросоюзу, які сформульовані в установчих договорах. В теорії права Євросоюзу виділяють як загальні, так і спеціальні принципи, які виступають джерелами права Євросоюзу [6, 59]. Спеціальні, або галузеві принципи стосуються діяльності Євросоюзу в окремих сферах. Так, зокрема в економічній сфері, варто виділити принцип боротьби з дискримінацією (ст. 10 ДФЄС), захист прав споживачів (ст. 12 ДФЄС), принцип поваги до діяльності служб загальноекономічного розвитку (ст. 14 ДФЄС) і т. д.

Судовою практикою були сформовані та розвинуті основні принципи права Євросоюзу, в центрі уваги яких знаходиться принцип захисту прав і свобод людини відповідно до ст. 6 ДЄС та ст. 16 ДФЄС. До основних прав людини Суд Євросоюзу, зокрема, відніс такі: право власності (справа 44/79 Hauer); свободу здійснення економічної та професійної діяльності (справи 44/79 Hauer; 234/85 Keller); повагу до приватного та сімейного життя, недоторканність помешкання, таємницю кореспонденції (справа 136/79 National Panasonic); незворотність дії положень кримінального права (справа 63/83 Kent Kirk); заборону дискримінації (справи 20/71 Sabbatini; 149/77 Defrenne).

В преамбулі Хартії про основні права визначено, що Євросоюз підтверджує права, що випливають, зокрема, із загальних для держав-членів конституційних традицій і міжнародних зобов'язань, а також з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейської конвенції про захист прав людини), із соціальних хартій, прийнятих Союзом та Радою Європи, а також із судової практики Суду Євросоюзу та ЄСПЛ.

З нашої точки зору, вирішальним для розвитку європейської економічної інтеграції виступає принцип захисту ринкової економіки з метою ефективного функціонування внутрішнього ринку. У Римському договорі була включена норма, яка стала стрижнем формування внутрішнього ринку, що діє на основі добросовісної та не викривленої конкуренції. У ст. 3 (1) § g визначалося, що однією з цілей Співтовариства (нині Союзу – К. В.) є «створення системи запобіжних заходів щодо забезпечення конкуренції на внутрішньому ринку» [7].

Іншими словами «ринкова економіка» та «не викривлена конкуренція» стають двома основоположними елементами структури Співтовариства. При чому варто відзначити, що дана норма продовжує існувати аж до укладання Лісабонських договорів 2007 року, які набули чинності 2009 року. Відповідно до наполягання Франції із переліку завдань Союзу була виключена зазначена стаття [8, с. 445]. Однак її юридичний зміст залишився незмінний відповідно до нового Протоколу до ДФЄС, який спеціально присвячений питанням конкуренції. Не зрозумілий сенс трансформації цієї норми, можливо, за словами І. Махер, це було суто «політичним рішенням реалізованим за допомогою перенесення юридичної норми з тексту установчого договору до тексту протоколу, юридична сила якого є аналогічною за норму договору» [9, с. 724]. Натомість в Лісабонському договорі про Євросоюз у ст. 3 визнається створення внутрішнього ринку на основі формування стабільних цін, підтримання високо конкурентоздатної соціальної ринкової економіки. Варто ще раз підкреслити, що із сенсу установчих договорів випливає, що політика конкуренції відіграє провідну роль у створенні та функціонуванні внутрішнього ринку відповідно до принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, що прямо відображено у ст. 119 ДФЄС. Основою внутрішнього ринку Євросоюзу є можливість суб'єктів господарювання змагатися на рівних умовах.

За своєю суттю право на добросовісну конкуренцію має як економічний, так і соціальний аспект. З економічної точки зору правом на не викривлену (добросовісну) конку-

ренцію користуються суб'єкти господарювання. З цього випливають основні заборони їх антимонопольної поведінки, що висвітлені у ст.ст. 101 та 102 ДФЄС. Правом на добросовісну конкуренцію наділені і держави, які в своєму правовому регулюванні утримуються від надання неправомірних переваг певним суб'єктам чи виробництвам, що викривлюють чи загрожують викривленню конкуренції. Такі дії держав-членів визнаються несумісними із внутрішнім ринком відповідно до ст. 107 ДФЄС. Ще один аспект стосується зобов'язання національних монополій у забезпеченні усунення будь-якої дискримінації, що прямо передбачено у ст. 37 ДФЄС.

Соціальний аспект права на добросовісну конкуренцію відображається в праві споживачів отримувати справедливі вигоди на внутрішньому ринку шляхом перебування у рівних умовах доступу до ринку товарів та/чи послуг. Для забезпечення добросовісної конкуренції суб'єкти господарювання мають здійснювати правомірні справедливі заходи для залучення споживачів, а споживачі мають право отримувати вигоди з добросовісної конкурентної боротьби. Такий соціологічний підхід був підтриманий судовою практикою. Суд ЄС у своєму рішенні у справі GlaxoSmithKline [10] зазначив, що метою ст. 101 (п.1) ДФЄС є запобігання підприємств від дій, які б знижували добробут кінцевого споживача.

Хартія про основні права Євросоюзу підтверджує такий соціальний вимір права на добросовісну конкуренцію. Стаття 38 Хартії зазначає, що «у політиці Союзу забезпечується високий рівень захисту споживачів». Це означає, що однією з цілей конкурентної політики Євросоюзу є захист прав споживачів.

З метою дотримання права на добросовісну конкуренцію Єврокомісія забезпечується владними виключними повноваженнями. Комісія відповідно до Регламенту 1/2003 [11] наділена широкими повноваженнями щодо отримання інформації, проведення розслідування й винесення відповідних зобов'язувальних рішень. Комісія користується правом накладати штрафні санкції, при цьому вона досить активно використовує ці повноваження та накладає штрафи на мільйони та мільярди євро [12]. Іншими словами право на добросовісну конкуренцію з обох позицій (як з економічного, так й з соціального) забезпечується не тільки владними повноваженнями Комісії, а й судовими механізмами. Визначальними для забезпечення права на добросовісну конкуренцію через призму заборони антимонопольної поведінки на ринку є повноваження Комісії (відповідно до Регламенту 1/2003) та розповсюдження юрисдикції Суду Євросоюзу на позови від фізичних та юридичних осіб щодо актів, в яких вони є адресатами чи які прямо та безпосередньо стосуються їх (відповідно до ст.263 абз. 4 ДФЄС). При цьому слід зазначити, що майже в усіх справах Суду Євросоюзу, які стосувалися порушення суб'єктами правил конкуренції, питання захисту прав людини відхилилося (як наприклад, у справі Pioneer [13]). Але починаючи з 2000-х років роль захисту прав людини під час реалізації Комісією своїх владних повноважень зросла, а починаючи з 2011 р. Європейський суд з прав людини починає розглядати справи в сфері порушення правил конкуренції.

У зв'язку з тим, що Євросоюз визначає та включає в свою правову систему права, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини, виникає питання щодо механізмів їх забезпечення. Іншими словами, виникає практичне питання щодо співвідношення захисту конкуренції на ринку та дотриманням прав людини. Це стосується також питання дотримання прав людини під час здійснення Комісією повноважень щодо контролю за дотриманням правил конкуренції, зокрема під час проведення розслідування Комісією.

Іншими словами, постає питання чи буде підпадати під юрисдикцію ЄСПЛ справи про порушення правил конкуренції. Так, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав лю-

дини визначає право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку чи то цивільного чи то кримінального впровадження. При цьому дана стаття відповідає ст. 47 (абз. 2) Хартії Євросоюзу про основні права, яка визначає право на ефективні засоби правового захисту і на доступ до неупередженого суду.

Не дивлячись на те, що в Регламенті 1/2003 встановлено, що штрафні санкції не є кримінальною відповідальністю, судова практика має дещо відмінну позицію з цього приводу. Вже в 2011 році в рішенні Суду Євросоюзу у справі *KME Germany and others v. Commission* було встановлено, що рішення Комісії щодо накладення штрафу в сфері конкуренції пов'язане з «кримінальним обвинуваченням» в цілях статті 6 (1) [14]. Крім того, добре відомо, що в світлі ст. 6 (1) Європейської конвенції, при визначенні «кримінального обвинувачення» Суд повинен бути не тільки незалежним і безстороннім, але також повинен мати повну юрисдикцію розглядати та вирішувати всі питання факту і права, що стосуються спору, який він розглядає [16].

В практиці ЄСПД в 2011 році з'являється досить революційне рішення. Справа ЄСПЛ у справі *Menarini* [17] ще раз підтвердила можливість застосування ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини до справ, пов'язаних з захистом конкуренції в Європі. При цьому західна доктрина впевнено заявляє, що ця справа дала поштовх до можливих подальших звернень до ЄСПЛ у справах про порушення норм конкуренції [18-22]. Крім того, за словами М. Бронкерса внесок рішення ЄСПЛ у справі *Menarini* має вирішальний вплив на судовий перегляд і національними судами, і Судом ЄС [18, с. 47]. Продовжуючи цю думку, він вважає, що ця справа підтверджує той факт, що основні права можуть мати більш широкий вплив на конкурентне законодавство ЄС. Примітно, що ЄСПЛ навіть в сфері конкуренції починає брати все більше активну участь.

Список використаних джерел

1. Andreangeli A. EU Competition Enforcement and Human Rights / A. Andreangeli. – L. : Edwards Elgard, 2008. – 262 p.
2. Aslam I., Ramsden M. EC Dawn Raids: A Human Rights Violations? / I. Aslam, M. Ramsden // *The Competition Law Review*. – 2008. – Issue 1, Vol. 5. – p. 61-87.
3. Abbe E.L. Brown Intellectual Property, Human Rights And Competition / E.L. Abbe. – L. : Edwards Elgard, 2012. – 272 p.
4. Wouter Wils P.J. EU Antitrust Enforcement Powers and Procedural Rights and Guarantees: The Interplay between EU Law, National Law, the Charter of Fundamental Rights of the EU and the European Convention on Human Rights / P. J. Wouter Wils // *World Competition*. – 2011. – Vol. 34, № 2.
5. Quack S., Djelic M-L. Adaptation, Recombination, and Reinforcement: the Story of Antitrust & Competition Law in Germany & Europe / S. Quack, M-L. Djelic // *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economics* / Ed. By W. Streek, K. Thelen. – Oxford University Press, 2005.
6. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
7. Європейський Союз: консолідовані договори / Наук. ред. В. Муравйова. – К.: Port-Royal, 1999. – 206 с.
8. Seeger S. From Referendum Euphoria to Referendum Phobia – Framing the Ratification Question / S. Seeger // *European Journal of Law Reform*. – 2008. – № 10. – P. 440-465.

9. Maher I. Competition Law Modernization: an Evolutionary Tale? / I. Maher // *The Evolution of EU Law* / edited by P. Graig, G. de Burca – Oxford University Press, 2011. – p. 715-741.
10. Case T-168/01 GlaxoSmithKline Services Unlimited v Commission // *European Court Review*. – 2006. – II-2969.
11. Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty // *Official Journal*. – 2003. – L 1. – p. 1-25.
12. Commission Decision 13 May 2009 Intel D // *COMP*. – 2009. – 37/990 – 3726.; Case T-201/04 Microsoft v. Commission // *European Court Review*. – 2007 – II-3619.
13. Case 100/80 Musique Diffusion Francaise v Commission // *European Court Review*. – 1983. – 1825.
14. Case C-272/09 P KME Germany and others v. Commission, judgment of 8 December 2011.
15. Le Compte, Van Leuven and De Meyer v. Belgium, 23 June 1981, Series A, number 43 p.23 §51(b); Schmutz v. Austria 1996 21 ECHR e1, 536; Chevrol v. France, 13 February 2003, CEDH 2003-III, §77.
16. European Court of Human Rights, A. Menarini Diagnostics S.R.L. c. Italie (Requête no. 43509/08), judgment of 27 September 2011.
17. Bronckers M., Valery V. Business as Usual after Menarini // *Mlex Magazine*. – 2012. – January-March. – p. 44-47.
18. Cardonnel P. The European Court of Human Rights rules on standard of judicial review on cartel decisions adopted by national competition authorities (Menarini Diagnostics v. Italy) // *Concurrences*. – 2011. – № 4.
19. Bellamy Ch. ECHR and competition law post Menarini: An overview of EU and national case law // *e-Competitions*. – 2012. – № 47946.